

УДК 811.161.2'42

**“ПОЕТИ ТРИМАЮТЬСЯ РАЗОМ, НІБИ МАТРОСИ КРЕЙСЕРА”
(ПРО ОБРАЗНІ ПОРІВНЯННЯ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ СЕРГІЯ ЖАДАНА)**

Козловська Л. С.

Проаналізовано оригінально-авторське використання порівнянь у поетичних текстах С. Жадана. Розглянуто особливості лексичної семантики та формально-граматичної організації порівняльних зворотів, їх ефективність як стилістичного засобу в ідіостилі сучасного українського поета.

Ключові слова: порівняння, ідіостиль, образність, емоційність.

Проанализировано оригинально-авторское использование сравнений в поэтических текстах С. Жадана. Рассмотрены особенности лексической семантики и формально-грамматической организации сравнительных оборотов, их эффективность как стилистического средства в идиостиле современного украинского поэта.

Ключевые слова: сравнение, идиостиль, образность, эмоциональность.

The author's expression of idea of comparisons and their frequency of repetition in poetic texts by S. Zhadan has been analyzed. Peculiarities of lexical semantics and formal and grammatical organization of comparative expressions have been considered; their effectiveness as of a stylistic instrument in the writer's theme of up-to-date Ukrainian poet has been studied.

Key words: comparison, the writer's theme, poetic imagery, emotionality.

Мова сучасної української літератури є не лише об'єктом естетичного сприймання, самостійним джерелом естетичності, але й активно засвідчує в одиницях усіх рівнів власної системи традиційне та змінне в матеріальній та духовній сферах суспільного життя українців. Аналізуючи різні мовні явища зі сторінок художніх творів на основі культурно-філософського підходу, дослідник має змогу простежити за лексичною рухливістю, функціональним навантаженням, індивідуально-стильовим уживанням одиниць поетичної мови. На думку С. Єрмоленко, “в основі поетичної мови лежить особливий характер конкретно-чуттєвого бачення світу, орієнтація на емоційно-естетичне сприйняття його.., поетична мова – це свобода лексико-семантичної сполучуваності й виникнення ефекту змістової несподіванки” [4, с. 323]. Тож кожен автор має можливість, з одного боку, звернутися до національного мовного досвіду читача, викликаючи запрограмоване враження, а з іншого – постійно шукає в усталених засобах образності нюанси індивідуального сприймання. Аналіз текстотеки сучасних творців слозна дає змогу зрозуміти, що їхня мовна практика по-різному, проте постійно видозмінює традиційні і створює нові, більш широкі за своєю мовною природою виразові словесні засоби. Зокрема, виправданою є увага дослідників (Н. Грицик, Т. Должикова, Т. Павлюк, Л. Підкамінна, В. Філінюк) до витлумачення порівнянь у прозових і поетичних мікротекстах та визначення їх статусу як стилістично маркованих одиниць поетичного дискурсу.

Бує простір вічною сутінню скутий.

Стояла зима. Починався лютий.

І місяць за ними гнався, як птах.

Тривожно світилися терикони,

На Україну ішли циклони,

Й душі тонули в глибоких снігах [5, с. 7].

За внутрішньо напруженими, проникливими рядками поезії поціновувачі сучасної української літератури зможуть упізнати модерного Сергія Жадана. Його твори – міні-картинки буття українського суспільства перших десятиліть XXI ст., де поєднані жорсткі реалії з ліричними роздумами, де анархічні вихори переплетені зі звуками “Депеш Мод”, де “кур’єри, що приносять добрі новини” іноді плутаються на маршрутах чи то Єфіопії, чи то Америки, чи то України. Зрозуміло, з одного уривка

не скласти враження про ідіостиль поета, про ту систему стійких образів та художніх засобів виразності, які вирізняють творче обличчя Сергія Жадана з-поміж молодого покоління українських митців. Та й сам поет не обмежує себе звуками й кольорами, метафорами й епітетами, ремінісценціями та порівняннями. Користуючись традиційними одиницями поетичної мови, автор при цьому завжди залишає читачеві можливість доповнити їх власними асоціаціями (зоровими, слуховими, тактильними) і простежити, яких змін зазнають такі одиниці в його поетичних мікротекстах.

Семантика порівняння як художнього засобу досить прозора, адже воно вказує на ознаку, навіть випадкову, але ознаку схожості: “фігура мови, що полягає у зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки. У порівнянні розрізняють суб’єкт порівняння (те, що порівнюють), об’єкт порівняння (те, з чим порівнюють) і ознаку, за якою один предмет порівнюють з іншим” [8, с.469]. Якщо таке порівняння відбувається на основі однієї властивості, його називають елементарним, а відношення об’єктів – компаративними. Розмежовуючи предмети чи явища дійсності з урахуванням показників кількості чи образності, мовець при цьому фіксує фрагменти картини світу, а отже, ословеснює цілком конкретну національну (історичну, культурну) інформацію. Наприклад, в українському фольклорі є низка добре відомих постійних порівнянь, які часто стають основою прислів’їв, приказок та інших усталених фразеологічних одиниць національної мови: *крутить, як циган сонцем; почав обід – мовчу, як кіт; росте, як на дріжджах*.

Дві головні функції порівняння – зображальна й виражальна, і поет досить послідовний у традиційному використанні обраної мовної одиниці. Авторська оригінальність виявляється тоді, коли спробувати розглянути не лише окремішнє значення кожного порівняння, а саме внутрішньозмістове значення відрізка тексту з погляду сполучуваності порівняння з іншими словесними одиницями. Отже, саме в ній виявляє себе синкретизм порівняння як такого – об’єднання всіх ознак, їх злітність. Крім того, в образних, стилістичних порівняннях, коли зіставляють одиниці однакових та різних класів, завжди залишається єдина ознака з багатьох, на основі якої й можна порівнювати.

У поетичних мікротекстах С. Жадана пов’язані різнопланові поняття, несхожі, що створює яскравий і часто несподіваний ефект. За допомогою порівняння автор по-своєму пізнає світ, і, водночас, порівняння перетворюється на результат такого пізнання, оформлений граматичними одиницями тексту, елемент авторської мовної реальності. Крім цього, потрібно зважати на контекстуальну сполучуваність, яка так само нерідко породжує оригінальне значення порівнянь. Недаремно, коли йдеться про порівняння в поетичних текстах, то найчастіше наголошують на емоційності та експресивності [1, с. 36]. Вони є додатковим засобом психологічного паралелізму, засобом створення бажаного колориту. Зокрема, значна частина аналізованих одиниць передає асоціації, викликані зоровими, слуховими, смаковими, тактильними враженнями: *радість росла, мов лісові гриби; чоловіки, наче кальмари, забиваються в темні кути; пилю чай – густий і солодкий, наче туман із моря; можливо, колись твердий, ніби гравій, час, що між ними зараз триває*. У поезії “Я пам’ятаю голоси” митець малює короткими влучними штрихами навіть не картину життя, а саму безнадію, створюючи її цілісний художній образ в одночасному поєднанні чуттєво-наочних асоціацій:

*і що поштові багажі
лежатимуть в станційних залах,
криваві й гострі,
як ножі,
як перець,
як смола на шпалах* [5, с. 14].

Для мовної манери С. Жадана характерним залишається традиційний народнопісенний паралелізм, на основі якого автор творить порівняння. Так само традиційно порівнюються в мікротекстах поезій природні явища з елементами людського буття: *і кожне слово дзвінком піском тримається горла твого; і в снах, як в озерах, світло пливло; і дим виходить із високого комина, мов душа із померлого тіла*. Варто зазначити, що загальний песимістичний лейтмотив поезії аналізованої збірки також є результатом досить послідовного вживання автором образних порівняльних елементів із оціночною семантикою приземленості, страху,

мороку. Лексеми, які актуалізують таку змістову настанову поета, – смерть, померлий, мерці. У поетичному мікротексті в *їхніх жорстоких дитячих серцях стільки злості й стільки любові, ніби спокою у мерцях* образ побудований на алогічному порівнянні символу добра й любові, яким традиційно є дитяче серце, та жорстокості.

Серед проаналізованих порівнянь важко виокремити ті, що актуалізують якесь конкретне поняття. Цей спектр у поетичних текстах митця дуже різноманітний, адже в ньому представлені, в основному, звичайні предмети щоденного побуту: *і навколо будинки високі, ніби дерева; а під сукно, мов під віття смерек, зарито афганський крек; і кожна розмочла рама віконна, наче схованка спорожніла*. Таке слововживання створює відповідний колорит, оформлюючи цілком буденний зміст навіть у тих контекстах, де використані лексеми з високою тональністю:

*І життя моє котиться, ніби колесо,
не маючи жодного інтересу,
солодкими яблуками по укусу* [5, с. 18]

або

*і ваше життя не мало кінця,
плутане, як роман...* [5, с. 39].

У кількох поезіях митець використовує традиційне для української поетичної мови порівняння як *тінь*, причому тут автор обмежує власне слововживання саме звичними (наприклад, як у фольклорі) для читача інтерпретаціями, де згадана образна одиниця найчастіше є семантичним відповідником таємничості та негативу. Тінь на сторінках доволі депресивної за настроєвим колоритом збірки стає персоніфікацією людини (*з'являється тінь повстанця і кружляє за вікнами, як бойова химера*) або чогось не просто таємничого, а темного (*тіні густішали, мов чорнило*); поетичний контекст створюють лексеми з так само традиційною семою рухливості (*з'являється, густішали*). Проте у вірші “Третій день кризь сутінь масну” С. Жадан пропонує читачеві додаткову власне письменницьку асоціацію, глибшу, таку, що впізнаваними трагічними деталями сьогодення перетворює порівняння на ментальний компонент тексту:

*Я тридцять днів ховався в імлі,
із траву, спав на землі,
збираючи, мов данину важку,
крихту коштовного порошку,
який, ніби тіні пропащих душ,
лежить на хребті Гіндукуш* [5, с. 8].

Так само очевидно, що для автора недостатньо загальномовної семантики, коли мова йде про вживання колоративів на позначення традиційних значень білого, зеленого, чорного. Ці лексеми отримують в авторській асоціативній інтерпретації оригінальні нюанси: *білі, ніби вагонна постіль, небеса*. Або чорно-біла конфронтація, яку так надійно “приховує” мікротекст поезії “І найменша дівчинка в Чайна-тауні”, де ліричний герой-емігрант болісно розмірковує про країну, яку любив:

*Це ось чорні дерева в холодних снігах,
ніби африканки на білих простирадлах,
і на кожному дереві сидять птахи,
крикливі птахи еміграції,
співучі птахи вигнання* [5, с. 42].

Аналіз використаних у текстах митця порівняльних конструкцій продемонстрував, що морфологічним виразником стрижневого слова в них може бути будь-яка самостійна частина мови, наприклад:

- іменник у формі називного відмінка: *і важко, мов короп у глибині, куля сидить у мені; коли, наче нафта, горіли зірки...; і вітер, ніби арабські хустки, розмотує прапори* (найбільш частотна група);

- іменник у формі непрямих відмінків: *а під сукно, мов під віття смерек, зарито афганський крек; збираючи, мов данину тяжку, крихти коштовного порошку; і злість, із якою весь час виростали, будуть, мов зброю, в руках нести;*

- займенник: *моя душа, ніби щось чуже, тіло моє стереже*.

Порівняльні конструкції за своєю структурою та синтаксичною роллю в реченні досить різноманітні, марно їх зараховують до порівняльних зворотів або до під-

рядного порівняльного речення, при цьому враховуючи лексичне значення порівняльної конструкції, морфологічне вираження стрижневого слова, її структуру, граматичний зв'язок з членами речення, до якого вона належить. Зважаючи на ці критерії та аналізуючи контекстуальне вживання порівняльних конструкцій, зокрема тих, що складаються з іменника в називному відмінку із залежними словами та без них, у мікротекстах поезії С. Жадана можна виокремити кілька їх груп за синтаксичною роллю в реченні. Як порівняльні звороти, вони виступають:

- у ролі прикладки до підмета: *ваші рвані мундири розвіваються вітром, ніби солодка пшениця; лежали розпечені квартали, ніби розсіпані монети; менеджери, ніби морожені кури, висиджують в сутінках яйця фінансового прибутку;*

- у ролі обставини при дієслові-присудку: *море дихає чорним теплом, розгортається, мов полотно;*

- у ролі означення до інших частин речення: *поверталися до кімнат із, мов мертві серця, телевізорами; а під сукно, мов під віття смерек, зарито афганський крек;*

- у ролі означення (іменник чи прикметник) до іменної частини складеного присудка, частини складеного присудка: *вночі повітря було темне й прозоре, як миті пляшки зеленого скла;*

- у ролі означення, яке уточнює інші означення (тексти С.Жадана засвідчують активне вживання одиниць саме цієї групи): *і що поштові багажі лежатимуть в станційних залах, криваві й гострі, як ножі, як перець, як смола на шпалах; можливо, колись твердий, наче гравій, час, що між ними зараз триває.*

У наведених прикладах порівняння є членом речення, іменник у називному відмінку як стрижневе слово виражає ознаку чи властивість, при цьому є назвою не конкретного предмета, а предмета взагалі як типового носія якоїсь ознаки. В інших випадках зі стрижневим словом порівняльної конструкції, що є назвою цілком конкретної особи чи предмета, порівнюють інший предмет за певними властивостями, ознаками, дією, і тоді порівняльна конструкція відіграє синтаксичну роль неповного підрядного речення, де опущено присудок, однаковий з присудком головного речення. Проте проаналізовані поетичні контексти не виявили таких одиниць.

В авторській образній системі представлений також інший тип порівняння – зворот з орудним відмінком, який, насамперед, є прикладом порівняння з імпліцитною основою [7, с. 13], хоча очевидною є перевага порівняльних зворотів та порівняльних підрядних речень: *кожне слово дзвінком піском тримається горла твого* (орудний перетворення) і *вечір диким вростав часником у золото молодої пшениці* (орудний порівняння).

Семантико-функціональний аналіз порівняння як стилістичного засобу поетичних текстів Сергія Жадана дає змогу виявити авторські варіанти його вживання. Як компонент змістової та настроєвої тональності творів порівняльні мікроодиниці викликають у читачьому сприйнятті цілий комплекс психологічних асоціацій. Водночас порівняльні формули, відіграючи роль важливої деталі художнього тексту, додають нових емоційних відтінків до авторського замислу з погляду всього поетичного тексту чи певного образу. Мовна картина світу українців першого десятиліття ХХІ ст. суттєво оновлюється, її збагачення відбувається за рахунок різноманіття того лексичного масиву, що описує реальність загалом. Індивідуально-поетична мова С. Жадана вербалізує художнє мислення, вибудовуючи власний образ сучасного світу, створюючи живу картину сьогодення, зокрема й з допомогою порівнянь-стилістичних маркерів:

Поезія – цей останній плацдарм для нескорених,

Гідна відсіч суспільній зневірі.

Поети тримаються разом, ніби матроси крейсера [5, с. 74].

Література

1. Голоух Л. Порівняння в романі Ліни Костенко “Маруся Чурай” / Л. Голоух // *Культура слова*. – 2010. – Вип. 73. – С. 36–39.

2. Грицик Н. Народнопісенні елементи у творчості М. Шашкевича / Н. Грицик // *Культура слова*. – 2003. – № 63. – С. 26–30.

3. Должикова Т. Роль П. Куліша в розширенні функціонально-стильових обривів української мови / Т. Должикова // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Слов'янська філологія. – Чернівці, 2001. – С. 123–129.

4. Єрмоленко С. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С. Єрмоленко. – К., 1999. – С. 323.

5. Жадан С. Ефіопія / С. Жадан. – Х., 2009. – 117 с.

6. Мацько Л. Стилістика української мови : підручник / Л. Мацько та ін. ; за ред. Л. Мацько. – К., 2003. – 462 с.

7. Павлюк Т. Порівняльні звороти в сучасному українському поетичному тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. філол. наук / Павлюк Т. – Запоріжжя, 2011. – 19 с.

8. Українська мова : енциклопедія. – К., 2003. – С. 469–470.